

הקדמה: גשר ודלת - 'כלכלה תרבותית' כתחום חשיבה חדש שרון גורדון וגדעון ראובני¹

כלכלה ותרבות הן שני תחומים שנהוג לראותם כרשויות נפרדות, אם לא מנוגדות. את הכלכלה קושרים עם העשייה החומרית, ואילו את התרבות מזהים עם היצירה הרוחנית. מערכת היחסים בין תחומים אלה טעונה ומורכבת, ולעתים קרובות נקבעת על פי תפיסות עולם אידיאולוגיות המייחסות עליונות לצד זה או אחר של המשוואה. גישות עדכניות יותר מציגות הן את הכלכלה והן את התרבות כפעילויות מכוונות, ונמנעות מקביעת עמדה ביחס לקשר ביניהן. הגרסה העברית של ויקיפדיה, למשל, מגדירה את הכלכלה כ"מכלול הפעילות האנושית, המכוונת להשגת האמצעים החומריים הדרושים לאדם לצורך קיומו ורווחתו". לפי אותה אנציקלופדיה, "תרבות היא מכלול הערכים, האמונות ותפיסות העולם כפי שהן באות לידי ביטוי בהתנהגותם של בני האדם". ההגדרות הללו כלל אינן עוסקות בשאלת הקשר בין כלכלה ותרבות, אך דווקא בשל כך הן מנציחות את ההפרדה בין תחומי פעילות אלה כשתי רשויות מתחרות. את הקשר ביניהן אפשר לראות כעליונות של האחת על השנייה - כלכלה כמכוונת תרבות או תרבות כמכוונת כלכלה - או אפילו כחלק צר של הדיסציפלינה הכלכלית "כלכלת תרבות", המצמצמת את התרבות למכלול הפעילות המוגדרת של "עשייה" תרבותית כתיאטרון, קולנוע, מחול ועוד, ובוחנת את ההתנהלות הכלכלית שלה.

המאמרים המכונסים בגיליון זה של כתב העת טבור מבקשים להתרחק מגישה דיכוטומית זו. לראשונה בשפה העברית מרוכזים כאן מחקרים העוסקים בשאלת היחס בין כלכלה ותרבות, בהתייחס לנושאים מגוונים ומתוך גישות מחקריות שונות. הסבת תשומת הלב ליחסי הגומלין המורכבים בין כלכלה לתרבות היא מטרה מכובדת בפני עצמה, אך אוסף המאמרים חורג מעבר לכך, ומבקש לחולל שינוי באופן שבו אנו ניגשים למחקר הכלכלי ולעודד תחום מחקר חדש של הכלכלה המבוסס על גישות תרבותיות. זאת מתוך התפיסה הבסיסית שכלכלה היא מרכיב

בתרבות האנושית; כפי שהציע האנתרופולוג מוריס גוליאד (Godelier), כלכלה "קשורה בצורה אורגנית לפעילויות אחרות - פוליטיקה, דת, תרבות ומשפחה - ומשתלבת עמן לכדי יצירתם של תוכני החיים החברתיים"². לא בכדי ההגדרה הזו נולדה מתוך האנתרופולוגיה, המגדירה את התרבות כמכלול היצירה האנושית. היא אינה מפרידה בין תרבות גבוהה לגמוכה ובין הממד הרוחני לממד החומרי והיומיומי של החיים החברתיים, ואף סבורה כי מכלול היצירה והעשייה האנושיות רווי במשמעויות ובדרכי ההתקשרות הייחודיות לקבוצות שונות, כתופעה אנושית כללית. לפי גישה זו, לכידותה של הפעילות הכלכלית, שהיא ייחודית לבני האדם, תלויה ביכולתם של אנשים לתקשר זה עם זה ולפעול על פי ערכים ומוסכמות משותפים, המותנים בקיומם של דפוסי התנהגות וחשיבה רומים. במילים אחרות - הכלכלה היא נדבך של התרבות האנושית, חלק בלתי נפרד ממנה. ככל היבט אחר, הכלכלה היא תוצר של התרבות וגם כוח משפיע בתוכה, ומשורגת בה באורח בל יינתק כמו איבר בגוף. לפי גישה זו, ניתוק של הכלכלה מהתרבות הוא פעולה מלאכותית.

הגישה שאנו מציעים כאן, אם כן, מבקשת לעדער על התפיסה הבוחנת את הכלכלה כתחום עצמאי שאינו תלוי תרבות. בבסיסה עומדת ההנחה שהשיח האופף את בני האדם הוא המעניק להם מובן ומשמעות, מעצב את האופן שבו הם תופסים את עצמם ואת סביבתם, מעניק תוקף של חוק וסדר, ומכוון את פעולותיהם. בכלל זה גם המשמעויות, התפיסות, החוקים והפעולות הכלכליים. פרשנות זו היוותה מקור השראה לקבוצה של חוקרים מתחומים שונים, כמו אנתרופולוגיה, סוציולוגיה, לימודי תקשורת וגיאוגרפיה, לפתח את מה שכיום כבר הפך לאסכולת "כלכלה תרבותית"³. לשיטתה של אסכולת הכלכלה התרבותית הבריטית, השחקנים הפועלים בעולם והאובייקטים הנמצאים בו מעוצבים על ידי השיח המתאר אותם. וכך, במקום לראות את הכלכלה כ"אחר" מוחלט של התרבות, אסכולה זו "יוצאת מתוך ההנחה שהכלכלה נקבעת ומתעצבת על ידי השיח גופו שהיא לכאורה הגורם לו"⁴, דהיינו - השיח שאמור לתאר אותה למעשה מעצב אותה.

חשיפת האופי השיחני של הפעילות הכלכלית יכולה להצטייר כהיפוכו של המודל המרקסי הקובע שהכלכלה היא שמכוננת את התרבות. אולם אין כוונתה של אסכולת הכלכלה התרבותית לחזור לגישה הרואה את התרבות כמכוננת את הכלכלה. בניגוד לתפיסות אחרות הטוענות לקשר בין כלכלה לבין תרבות, כדוגמת החשיבה המרקסית, אין במצע של הכלכלה התרבותית יעדים להסדרת מערכת היחסים בין כלכלה לבין תרבות. היא מבקשת לכוון גישה אנליטית. יתר על כן, היא רדיקלית יותר מניסיונות קודמים להגדיר את הקשר שבין תרבות

וכלכלה, משום שהיא קוראת לחדול לחלוטין מההבחנה הזו ומערערת על שלטונה במחשבה המדעית במאתיים השנים האחרונות. על מנת שנוכל להעריך נכונה את השינוי בתפיסת טבעו של הקשר שבין כלכלה ותרבות, עלינו לחזור לדגש להיסטוריה של הפרדת השתיים זו מזו.

בספרו מילות מפתח, אוצר המילים של התרבות והחברה התחקה ריימונד ויליאמס אחר המשמעות המשתנה של מילים ומונחים המשמשים אותנו כאשר אנו מדברים על התהליכים המרכזיים המעצבים את חיינו.⁵ דומה שאין צורך להרחיב כאשר למשמעות המורכבת ורבת הפנים של המילה "תרבות", אשר על פי ויליאמס היא אחת משתיים או שלוש המילים הנפוצות הרב-ממדיות והמרובדות ביותר בשפה האנגלית. ריבוי המשמעויות המוקנות למילים כדוגמת "תרבות" הוא ההופך אותן לדעינות מכווננים. היינו מצפים שבדינו על מושגי מפתח כבדי משקל תשתלב גם המילה "כלכלה"; אך לא כן. קשה להבין מדוע עד לאחרונה חמק המונח "כלכלה" מהדיון הביקורתי העשיר והתוסס בלימודי התרבות על אודות "מילות מפתח" בחיים המודרניים. יש להניח שחלק מההסבר לכך טמון בעובדה שהשימוש במונח "כלכלה" כקטגוריה המציינת פעילות אנושית אוטונומית הוא חדש יחסית. עד שנות ה-20 של המאה הקודמת, למשל, למונח "כלכלה" לא הוקדש ערך נפרד אפילו במילון הכלכלה המדינית של הוצאת הספרים האנגלית פלגרייב (Palgrave). המשמעות היחידה שניתנה למילה הייתה "הניסיון להשיג [...] מטרה נחשקת או רצויה בהשקעה מינימלית"⁶. כמי שמשתייך לתחום לימודי התרבות החדש יחסית, התעלמותו של ויליאמס מהמונח "כלכלה" נובעת במידה רבה מהשאיפה של התחום להשתחרר מנחיתותה של התרבות למול הכלכלה שקובעה במהלך המאה ה-20. בגרמניה, לעומת זאת, זכה המונח "כלכלה" למקום מכובד בפרויקט ההיסטוריה של מושגי המפתח הפוליטיים של קוזלך (Koselleck) ואחרים.⁷ בין הסיבות להעלאתו של המושג "כלכלה" לדיון בגרמניה בשלב מוקדם יותר נמנית העובדה שמקורו של הפרויקט האמור, אף שהוא שייך במידה רבה להיסטוריה אינטלקטואלית, אינו בחקר התרבות כי אם בתחום ההיסטוריה החברתית שהכלכלה היא מרכיב מרכזי שלה.

את ראשיתה של תפיסת הכלכלה כקטגוריה נפרדת ממקמים היסטוריונים במחצית השנייה של המאה ה-18. בתקופה זו החלו להתפתח רעיונות חדשים על אודות טבע האדם והחברה האנושית, והונחו היסודות שהובילו לכינונה של החברה המודרנית. במסגרת תהליך זה צמחה גם תודעה חדשה לגבי אופייה של הפעילות הכלכלית ומשמעותה. דוגמה לכך ניתן למצוא במחקריה של ההיסטוריונית סוון באק-מורס (Buck-Morss). אמנם, טוענת באק-מורס, יחסי חליפין מסחריים עשויים להתקיים בין זרים מוחלטים במפגש חד-פעמי וכתוצאה

של שיתוף אינטרסים מזדמן; אף על פי כן בתקופת הנאורות גברה ההכרה שמרבית הפעילות הכלכלית אינה מתקיימת בשולי הקהילה אלא במרכזה, ומהווה את אחת מאבני היסוד של החיים החברתיים. עלייתה של מדינת הלאום המשיכה וחזקה את המודעות לחשיבות החברתית של הפעילות הכלכלית. באותן התקופות, לפי באקמורס, התפתחות המדעים והחדרת השפה החדשה המתארת את עולם הטבע לתוך מילון המונחים ואוצר הדימויים המתארים את החיים החברתיים הביאו לכך ש"גילוי הכלכלה היה למעשה גם המצאתה".⁸ כך הומצאה הכלכלה הן כתחום מחקר והן כתחום פעילות במציאות החברתית.

התפתחות המחשבה הכלכלית כמדע המתיימר לגלות את חוקי ההתנהגות הכלכלית האנושית ודפוסיה העצימה את התפיסה הרואה בכלכלה תחום פעולה עצמאי. "מדע" הכלכלה ראה את ה"שוק" כמרחב הפעילות הכלכלית, ואת ההתנהגות הכלכלית ראה כתוצר של אינטרסים אישיים וכגשלת על ידי חשיבה רציונלית שעושה שימוש אינסטרומנטלי באמצעים להשגת רווח.⁹ בתהליך זה עוסק מאמרו של סיימון ס' קוק המופיע בגיליון זה. במוקד המאמר עומד מי שהוא ללא ספק אחד ההוגים החשובים שעיצבו את החשיבה הכלכלית המודרנית - אדם סמית. קוק בוחן את האופן שבו נטמעה התפיסה הכלכלית של סמית בפילוסופיית המוסר שלו וכיצד עיצב החיבור הזה בין כלכלה לבין מוסר את השיח הכלכלי באנגליה של "עידן הבורגנות" במאה ה-19. קוק מראה, אם כן, שהפיכתה של הכלכלה לקטגוריה עצמאית התרחשה בדיוק באותה התקופה שבה מילאה התרבות תפקיד מרכזי בקביעת זהות חברתית. המאה ה-19 היא הזמן שבו הפכו הכלכלה והתרבות למונחים המציניים תחומים נפרדים אם לא עוינים זה את זה, ולכן במהלכה גם התרחשו ניסיונות שונים לזהות את אופי היחסים ביניהן.

מודל הבסיס ומבנה-העל של קרל מרקס, שטען כי הכוחות הכלכליים הם המניעים את האנושות ושאר ההיבטים של התרבות מעוצבים על ידיהם, דהיינו שההוויה מעצבת את התודעה, מהווה ביטוי מובהק להבחנה הבינרית המעמיקה והולכת לאורך המאה ה-19 בין שני תחומים אלה. אפילו מקס ובר, שהציע לבחון התפתחויות כלכליות כפועל יוצא של דפוסי חשיבה ופרקטיקות תרבותיות, פעל מתוך תפיסה הרואה ב"כלכלה" וב"תרבות" תחומים נפרדים במהותם. בחלק האחרון של המחקר המפורסם שלו האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם ובר מציין שהכלכלה המודרנית (קרי קפיטליזם) היא תוצר של עקרונות שאמנם התהוו בתוך עולם דתי, אך הופשטו מהמשמעויות הדתיות והאתיות שלהם. כפועל יוצא מכך, אומר ובר באחד המשפטים המצוטטים ביותר מעבודתו, הרדיפה אחר עושר הפכה מ"גלימה קלה שניתן להעיפה הצידה בכל רגע נתון, לכלוב מברזל" ולכלא שאי-אפשר להשתחרר ממנו עוד.¹⁰ במילים אחרות - ובר סבור שהתרבות יצרה

מבנים ותפיסות כלכליים, ולאחר מכן השתלטו הללו על התרבות ועיצבו אותה בדמותם. התפיסה של ובר הטוענת לקשר הדוק בין כלכלה לבין תרבות מבוססת, שוב, על הבחנה ברורה בין מה ששייך לתחום הכלכלי לבין מה שיש לדאוגו כתרבות.

תפיסת הכלכלה המודרנית כ"כלוב הברזל" של התרבות התחזקה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. לדוגמה, בראשית שנות ה-20 הפנה אלפרד ובר (אחיו הצעיר של מקס) את תשומת הלב למצוקתה של "עבודת הרוח". בהרצאה מפורסמת שנשא לרגל כנס היובל של האגודה למדיניות חברתית (Verein für Sozialpolitik) תיאר אלפרד ובר את תהליך היעלמותו של האינטלקטואל הנתמך המשוחרר מראגות כלכליות ואת הופעתו של האינטלקטואל השכיר הנאלץ להתאים את עצמו לכוחות שוק העבודה.¹¹ שינוי זה ציין עבור ובר את המעבר מהתקופה שבה היבטים שונים של התרבות לא היו כפופים לשיקולים כלכליים ואף עמדו מעליהם, כמו במקרה הזה של עולם הרוח והתרבות הגבוהה, לתקופה שבה הכלכלה מושלת בכול.

תהליך עלייתה של הכלכלה והפיכתה לאמת מידה גורפת של ההתנהלות האנושית - תהליך ה"כלכליזציה" של החברה - לבש צורות רבות. עד כדי כך שמונחים כלכליים חדרו אל שפת היומיום בכל הלשונות האירופאיות ושימשו כהשאלה וכמטפורה לתחומים שאינם כלכליים.¹² אין בכך כל פלא, שהרי בתקופה זו הפכו תופעות כאינפלציה, אבטלה ואפילו שוק ההון לבעיות חברתיות גורליות המשפיעות על חיי היומיום של מיליוני אנשים ולחוויות מכוננות שצבעו את מכלול החיים האנושיים בדמותן. וכך, באופן פרדוקסלי היו אלה דווקא בשלי השוק, ובמקרים מסוימים אף ההתרסקות של הסדרים וכלים כלכליים, שסייעו לביסוס הכלכלה כאובייקט שיחני חדש השולט בחיים החברתיים. בעניין זה עוסק מאמרו של אדם רז הסוקר שורה של משברים כלכליים, לרבות זה שאנו נמצאים בעיצומו, וטוען שאי-יציבות כלכלית טבועה בגרסה מסוימת מאוד של השיטה הקפיטליסטית. הערפת הספקולציה של ההון על פני היזמות היצרנית בגרסה זו היא שהופכת את כלכלת השוק החופשי מפעילות סדירה ויציבה לתחום פעילות מעורער המתאפיין בתנודתיות גדולה ותורם לאי-יציבות חברתית. לא פחות חשובה במאמר זה היא הטענה שהשפה שכוננה הכלכלה כתחום ידע היא שיח המצדיק את הקפיטליזם הספקולטיבי.

האידיאולוגיות הפוליטיות בתקופה שבין שתי מלחמות העולם חיזקו את מגמת העלייה של הכלכלה. הדמוקרטיה הליברלית, הפשיזם והקומוניזם - כל משטר בדרכו הוא - הפכו את הכלכלה לתחום המרכזי לרפורמות ולניהול החברה. בתקופה זו הגה פרדריק וינסלו טיילור (Taylor) את עקרונות הניהול המדעי וג'וזף

מיינרד קיינס (Keynes) פרסם את עבודתו על התיאוריה הכללית של תעסוקה, אינטרס וכסף שקראה להתערבות ממשלתית מבוקרת במטרה לווסת ולמתן את השפעותיה של כלכלת השוק החופשי.¹³ בשנים אלה גם התפתחה האקונומטריה כשיטת מחקר כלכלית בניסיון ליצור ייצוג מתמטי של תהליכים כלכליים.¹⁴ אולם רק לאחר מלחמת העולם השנייה הפכה הכלכלה לקטגוריה המרכזית של החיים החברתיים. יוקרתם של לימודי הכלכלה, שנחשבו לתחום הידע "המדעי" ביותר מחוץ למדעים המדויקים, עלתה, ועמה עלה גם הביקוש למקצועות כלכליים. אין ספק שלמלחמה הקרה היה תפקיד מכריע בהתפתחות זו, ולו משום שהכלכלה הייתה ההיבט המרכזי שהבדיל בין שני הגושים. צמיחה כלכלית הפכה מילה נרדפת לאינטרסים פוליטיים, ורמת החיים הייתה לחלק ממוחסן הנשק הרטורי במאבק הבין-גושי. במאמרו בגיליון זה מתאר ג'ונתן זטלין את חתירתה של הרפובליקה המזרח גרמנית להפסקת השימוש בכסף. כמדינה שהייתה נתונה בתחרות מתמדת עם יריבתה המערב גרמנית, נקטה מזרח גרמניה מדיניות של ביטול השימוש בכסף כאמצעי הגנה מעשי ומידי נגד ההשפעות ה"משחיתות" של המערב הקפיטליסטי. יתר על כן, הכסף נתפס באידיאולוגיה הקומוניסטית כשורש כל רע, והויתור עליו - כעיקרון מוסרי ראשון במעלה המחולל רפורמה פוליטית גורפת של החברה. ואם כן, חברה ללא כסף הייתה גם מטרה בפני עצמה, ותכנון כלכלי מרכזי נראה כשלב מעבר בדרך למימושה. מדיניות זו לא ררשה ממנהלי המפעלים הכלכליים לשמור על רווחיות, אלא חייבה אותם לדבוק במדיניות החברתית שהכתיבה המפלגה. בדרך זו ביקשו המשטרים הקומוניסטיים להבטיח את יציבות שוק העבודה, לצמצם פערים כלכליים ולשפר את רמת השירותים החברתיים. אך להזנחת עקרון הרווחיות היה מחיר משלו: חוסר יעילות, בזבוז וירידה בתפוקה עמדו בעוכרי השיטה הקומוניסטית. יתר על כן, בעוד שבתחום הייצור פחת השימוש בכסף, בתחום הצריכה הפרטית לא נמצאה לו חלופה. לדעתו של זטלין, ההבדל הזה בין הייצור לבין הצריכה גרם לרבים מתושבי מזרח גרמניה לחוש כלא יותר מאשר אזרחים ממדרגה שנייה בעולם קפיטליסטי הנשלט על ידי כלכלת הכסף.

אינטלקטואלים מכל גוני הקשת הפוליטית התבוננו בדאגה הולכת וגוברת בעלייתן של הכלכלה ובהפיכתה לכוח המניע הראשון במעלה, ורבים מהם קראו למאבק בהשפעותיו ההרסניות של תהליך זה. "הכלכליזציה" הגוברת זכתה לביקורת נוקבת במיוחד מפי כמה הוגים שנמנו עם אסכולת פונקפורט, כמו מקס הורקהיימר ותיאודור אדורנו. בספרם רב ההשפעה הדיאלקטיקה של הנאורות הציגו הורקהיימר ואדורנו את רעיון "חרושת התרבות" כתהליך הרסני של ייצור המוני וצריכה של תרבות פופולרית שהביא את ההמונים למצב של הסכמה סבילה. לפי אדורנו והורקהיימר, השאיפה המאפיינת את הקפיטליזם לנצל את האפשרויות

שמציעה הטכנולוגיה באופן מרבי לייצור עבור צריכה המונית היא חלק ממערכת כלכלית המבקשת להנציח את יחסי הכוחות בחברה ולשלוט בהמונים, בעודה מסרבת להשתמש ביכולת שבידיה כדי למגר את תופעת הרעב.¹⁵ ביקורת רדיקלית לא פחות על תהליך הכלכליזציה של החברה אפשר למצוא בכתביו של הפילוסוף הצרפתי ז'אן בודריאר. כיום, טוען בודריאר, ההון אינו מסתפק בייצור סחורות בהנחה שצריכתן תתרחש מעצמה, אלא "יש ליצור צרכנים וביקוש".¹⁶ ההגדלה המלאכותית של הביקוש לשם הגדלה של הייצור, טוען בודריאר, שכרה את הקשר הטבעי, לדעתו, שבין ייצור לבין צריכה. פירוש הדבר הוא סדר חדש ש"אין הוא עוד [סדר] של צריכה או ייצור, אלא הדמיות (סימולציות) של השניים".¹⁷ עבור בודריאר, הטיית הפעילות לעבר יצירה מלאכותית של ביקוש היא ראשיתו של העידן הפוסט-מודרני, שבו עקרון ההדמיה, ולא המציאות, הוא המסדיר את החיים החברתיים.¹⁸

דומה שתחושה זו של טשטוש הגבולות בין תרבות לבין כלכלה היא זו אשר הביאה לפיתוחה של טענה חדשנית יותר שלפיה החיים הכלכליים עוברים כיום תהליך חוזר של "תרבות". הנחת המוצא של גישה זו היא שתהליכים כלכליים וייצוגים תרבותיים שזורים זה בזה כיום יותר מאשר אי פעם בעבר. המשמעות הגדלה המיוחסת לאסתטיקה, לסגנון חיים ולערכים לא הומריים (כמו למשל איכות הסביבה) והחשיבות העולה של גורמים לא מדידים, כמו רגשות וערכים בניהול עסקי, יחד עם הצמיחה של תעשיות הידע, הן רק דוגמאות אחדות המשמשות לחיזוק הטענה בדבר החשיבות הגוברת של תרבות כגורם כלכלי.¹⁹

ורד ניסים, ללא כותרת, 2007-2008, מתוך הסדרה "השדה", צילום, 100x66.7 ס"מ

ללא ספק אחד מעמודי התווך של פעילות כלכלית באשר היא. ברגהוף סוקר את המנגנונים השונים שפיתחו כלכלות אירופה כדי להתמודד עם אי-הוודאות והסיכון הכרוכים בפעילות כלכלית, ומראה כיצד המאמץ להקטנת סיכונים ולהגברת האמון תרם להתפתחותה של החברה המודרנית על כל מורכבויותיה. על אף כוח המשיכה של הגישה התרבותית לפעילות כלכלית, הריהי עדיין ערטילאית ובלתי מוגדרת. יתרה מזאת, נראה שביטול ההבחנה בין כלכלה לבין תרבות מעמיד בסכנה אבן יסוד בעולם הירע האנושי המעניק לנו, על כל פנים מאז עידן הנאורות, תחושת סדר ויכולת ארגון של המציאות החברתית.²² נקודה זו מביאה אותנו אל כותרת פרק המבוא המושאלת מהמסה "גשר ודלת" פרי עטו של הסוציולוג הגרמני גאורג זימל (Simmel).²³ זימל טוען כי בן האנוש נוטה למזג בין דברים נפרדים, דהיינו להקים ביניהם גשר, ולהפריד בין דברים הקשורים זה לזה, דהיינו להציב ביניהם דלת. אמנם הצבתה של דלת יוצרת מרחב סגור ומופרד משאר העולם, אך עדיין אין היא קיר אטום, וניתן לפתוח אותה וליצור חיבור בין המרחב הפנימי לסביבה החיצונית.²⁴ הדלת והגשר אינם דימויים גרידא, אלא, כפי שאומר זימל, "כדי להיות ביחד, על דברים להיות נפרדים זה מזה".²⁵ באותה הדרך ניתן להציג גם את מערכת היחסים בין כלכלה לבין תרבות. במקום לבחור באחת משתי האפשרויות - דיכוטומיה מוחלטת או ביטול ההבחנה מכול וכול - עלינו להבין שכל ניסיון לעמוד על טיב הקשר בין כלכלה לבין תרבות כרוך בבניית גשרים ובהצבת דלתות ובהתבוננות בויזמנית בהפרדה ובחיבור.²⁶ אנו מקווים שגיליון זה של טבור יעודד חוקרים מתחומים שונים להתחיל במלאכת הבניה זו.

הערות

1. גדעון ראובני מכהן כמנהל המרכז להיסטוריה יהודית גרמנית באוניברסיטת סאסקס בברייטון, אנגליה. שרון גורדון היא עמיתת מחקר במרכז מינרבה להיסטוריה גרמנית ע"ש ריכרד קבנר באוניברסיטה העברית בירושלים.
2. Maurice Godelier, *Rationality and Irrationality in Economics*, New York: Monthly Review Press, 1972, p. 263
3. Paul du Gay and Michael Pryke (eds.), *Cultural Economy: Cultural Analysis and Commercial Life*, London: Sage, 2002; Helmut Anheier et al. (eds.), *The Cultural Economy*, London: Sage 2002
4. du Gay and Pryke, *Cultural Economy*, p. 6
5. Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, London: Fontana, 1976, p. 12
6. Timothy Mitchell, "Fixing the Economy", *Cultural Studies* 12 (1998): 85

אכן, גם זהויות קבוצתיות פועלות ביחסי גומלין עם הכלכלה: הן מכוננות דפוסי התנהגות כלכליים בה במידה שהן מעוצבות על ידי הנסיבות הכלכליות. במאמרה דנה שלומית פלינט בקשר שבין פעילות כלכלית לזהות קבוצתית ועוסקת בקהילות הליטאיות בירושלים ובלונדון כמקרי בוחן. הקהילה הליטאית שומרת בקנאות על זהותה הייחודית, עד כדי הסתגרות במובלעות עירוניות גם בהיותה בחברת רוב יהודית כישראל. הסתגרות זו מקנה להנהגת הקהילה דרכי שליטה יעילות ותורמת לגיבוש הזהות הקבוצתית. כמה מרכיבים מכוננים את היחס בין כלכלה לבין תרבות בקהילות הליטאיות: האידיאולוגיה המקדשת את ערך לימוד התורה, המובילה להתנהלות כלכלית של חברת לומדי תורה ענייה שבה הנשים הן המפרנסות את המשפחה בצמצום, וכן ההסתגרות המיועדת להגן על מערכת האמונות, על המנהגים ועל הזהות המובהקת של הקבוצה. הסתגרות זו גורמת לקהילה להתנהלות בדלנית וליצירת אזורי מגורים בריכוזים עירוניים נפרדים, ועל כן ליצירת דפוסי כלכליים של ביקושים ומחירים של זירות. אך על אף האידיאולוגיה המשותפת היוצרת דמיון בדפוסי ההתנהגות הכלכלית של הקהילות הליטאיות השונות, ישנם גם הבדלים הנובעים מהנסיבות הפוליטיות והכלכליות של כל קהילה. הציבור החרדי בישראל נהנה מתמיכה ממשלתית ייחודית, אך לא כן באנגליה. כך השאיפה לשמירה על זהות קבוצתית מובילה לדמיון בין הקהילות בירושלים ובלונדון ובה בעת גם להתנהלות אחרת של דמוגרפיה גיאוגרפית ושל דפוסי השתכרות בתגובה לנסיבות השונות. כך תרבות וכלכלה נמצאות כל העת ביחסי גומלין.

הגישה המצביעה על חשיבותה הגוברת של התרבות בחיים הכלכליים אמנם נמנעת משיפוט נורמטיבי של הקשר בין כלכלה ותרבות, ואף על פי כן היא עדיין נאחזת בגישה הבינרית המבחינה בין השתיים. היא מניחה שהיחס המצטייר כיום בין תרבות לכלכלה שונה באופן מהותי מכפי שנתפס בעבר, ושרק המעבר אל המודרנה חולל את טשטוש הגבולות ביניהן. היסטוריונים כא"פ תומפסון (Thompson) ופרננד ברודל (Braudel) ציינו לפני זמן רב שהכלכלה הופכת לזרם היסטורי, כפי שקורה בכלכלה המודרנית, רק כאשר היא מקודרת בתוך התרבות וממוקמת כחלק ממכלול ההתנסות האנושית.²⁰ זו בדיוק הנקודה שממנה ממריאה האסכולה החדשה של "כלכלה תרבותית", אשר כופרת אפרוורי בהבחנה שבין תרבות לכלכלה - בעבר כמו היום. כפי שניסח זאת קרל פולניי (Polanyi), אסכולה זו סבורה שהפעילויות הכלכליות מוטמעות במבנים התרבותיים.²¹ למעשה, עבור היסטוריונים האמונים על חקר העבר, הטענה הזו אינה אמורה להיות בגדר חידוש. מאמרו של הרמוט ברגהוף בגיליון זה הוא דוגמה טובה להיסטוריה כלכלית מתוך גישה תרבותית. המאמר מוקדש לבחינה היסטורית של יחסי אמן, שהם

- Georg Simmel, "Brücke und Tür", *Der Tag: Moderne illustrierte Zeitung* 683, .23
Morgenblatt, 15 September 1909
- Michael Kaern, "George Simmel's The Bridge and The Door", *Qualitative* .24
Sociology 17 (4) (1994): 397-412
- Simmel, "Brücke und Tür" .25
- Noel Castree, "Economy and Culture are Dead! Long Live Economy and .26
 Culture!", *Human Geography* 28 (2) (2004): 204-226

- Jacob Burckhardt, "Wirtschaft", in: Otto Brunner, Werner Conze and Reinhard .7
 Koselleck (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur*
politisch-sozialen Sprache in Deutschland, 7, Stuttgart: Klett Cotta, 1992, pp.
 511-594
- Susan Buck-Morss, "Envisioning Capital. Political Economy on Display", .8
Critical Theory 21 (1995): 439
- Stephen Gudeman, *Economics as Culture: Models and Metaphors of Livelihood*, .9
 London: Routledge & Kegan, 1986; Thomas L. Haskell and Richard F.
 Teichgraeber (eds.), *The Culture of the Market: Historical Essays*, New York:
 Cambridge University Press, 1993
- מקס ובר, האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם, תל אביב: עם עובד, 1984. .10
- Alfred Weber, *Die Not der geistigen Arbeit*, Munich: Duncker & Humboldt, 1923 .11
- Catherine Gallagher, *The Body Economic: Life, Death, and Sensation in Political* .12
Economy and the Victorian Novel, Princeton, N. J.: Princeton University
 Press, 2006; Joseph Vogl, *Kalkül und Leidenschaft: Poetik des ökonomischen*
Menschen, Zürich: Diaphanes Verlag, 2004
- Brendan Sheehan, *Understanding Keynes' General Theory*, Basingstoke: .13
 Palgrave, 2009
- Philip Mirowski, *Against Mechanism: Protecting Economics from Science*, .14
 Totowa, N. J.: Rowman & Littlefield Publishers, 1988
- Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, New .15
 York: Herder and Herder, 1972, p. 113
- Jean Baudrillard, *In the Shadow of Silent Majority*, New York: Semiotext(e), .16
 1983, p. 27
 המאוחר, 2007.
- Baudrillard, *In the Shadow*, p. 52 .17
- Jean Baudrillard, *Selected Writings*, Stanford: Stanford University Press, 2001, .18
 p. 123
- Scott Lash/John Urry, *Economies of Signs and Space*, London: Sage, 1994 .19
 וראו גם אווה אילון, האוטופיה הרומנטית: בין אהבה לצרכנות, חיפה: הוצאת הספרים של
 אוניברסיטת חיפה, תשס"ב.
- Richard Bieranacki, "Method and Metaphor after the New Cultural History", in: .20
 Victoria E. and Bonnell/Lynn Hunt (eds.), *Beyond the Cultural Turn*, Berkeley:
 Peter Temin, "Is it .ראו גם: University of California Press, 1999, pp. 62-92
 Kosher to talk about Culture?", *The Journal of Economic History* 57 (2) (1997):
 267-287
- Karl Polanyi, *The Great Transformation*, New York: Bacon Press, 1944 .21
- Gavin Jack, "After Cultural Economy", *Ephemera* 2 (3) (2002): 263-275 .22